

*J*ournalen

LOKAL- OG KULTURHISTORISK TIDSSKRIFT

NR. 5 · DECEMBER 1995

120 ankre fransk cognac

Jagten på personalhistoriske oplysninger førte på sporet af store mængder strandingsgods

En skifteretssag fra Bornholm i 1720-erne, der behandlede boet efter forfatterens tip-tip-tip-tip-oldefar, løftede også sløret til en af øens mange strandingshistorier.

Handelsskibenes vej til Østersøens byer gik tæt forbi Bornholms kyster. Et pludseligt opstået uvejr bevirkede, at mange skibe aldrig nåede deres bestemmelsessted, men i stedet forliste på Bornholms kyster. En ulykkelig hændelse for skibenes besætning og ejer, men ofte en god forretning for dem, der ejede stranden, og for dem der bjærgede strandingsgodset.

Bjærgelønnen var i begyndelsen af 1700-tallet 1/3-del af skibets og lastens værdi. Mange eksotiske varer fandt på den måde vej til bornholmernes hjem og kunne i visse tilfælde vende op og ned på folks tilværelse. Et hollandsk skibs strandning i 1744 betød f. eks. at en helt ny produktion på øen. Skibet medførte nemlig fem engelske standure, som på den efterfølgende auktion blev købt af nogle dygtige bornholmske håndværkere, der kopierede dem. Dette blev starten på fremstillingen af de kendte bornholmerure. I 1720 strandede et andet hollandsk skib, som i samtiden uden tvivl var et større samtaleemne end strandingen i 1744. Lasten bestod nemlig af fransk cognac i kolossale mængder nok til at forsyne hver eneste voksen bornholmer med en flaske.

Nysgerrigheden for at afdække enkeltheder om denne eksotiske hændelse fik mig til at dykke ned i arkiver, som jeg tidligere ikke havde været i. Men desværre viste det sig, at der var mange kildemæssige problemer. Mange vigtige arkiver er ikke bevarede, og de der eksisterer er ikke særligt meddelssomme. En appelsag f.eks. i Landsretten spildte ikke papir på at gengive hændelsesforløbet, hvis den allerede var gengivet i herredstingsprotokollen. Søndre Herreds Ting-protokol er desværre kun bevaret fra slutningen af 1722, kun nogle måneder efter, at strandingen er retsbehandlet. Det

har derfor været nødvendigt, at sammenholde brudstykker fra forskellige andre arkiver, hvilket så til gengæld medførte, at andet end strandingshistorien kom frem.

På sporet af en sag

Min interessante forfader er *Edvard Olufsen Sonne*, f. 1667, død 1727. Han blev gårdmand på 28. selvejergård Store Loftsgård i Aaker ved at gifte sig den 6. Februar 1688 med gårdmandsenken Karen Henningsdatter Bohn, datter af H. K. Bohn, Rådmand i Rønne. Karen Bohn døde i 1708 og Edvard Sonne giftede sig anden gang i 1709 med Karen Kofoed. I 1699 blev han tillige besidder af nabogården, den 29. selvejergård.

Sporet begynder i skifteprotokollen. Modsat så mange andre skifter var dette fattigt på indbo og avlsredskaber. Stervboet var bogstavelig talt ribbet for værdier og der var ingen direkte forklaringer. Til gengæld stod det klart, at den afdøde person var interessant. Henvisninger til herreds- og landsretten fortalte, at manden ikke havde holdt sig tilbage for at slæbe sine modstandere i retten, hvis han mente sig uretmæssigt behandlet. Hans efterladte enke fik sin sag for, hvis hun skulle redde sig ud af en alvorlig økonomisk knibe.

Han kaldtes i skiftet for »leutnant over kavaleriet ved rytteriet«, altså den afdeling af militæret, som bestod af gårdmændenes heste og ryttere. En leutnant var ikke en høj rang, men tituleredes dog som »Edle« Hr. Leutnant og han var – på Bornholm – og i sin samtid ikke hvem som helst.

Arvinger var først og fremmest den salige mands »Kjæreste«, Karen Hansdatter Kofoed. Fra det første ægteskab skulle en datter arve, og fra det andet ægteskab var der tre sønner. Enken oplyste, at en kaptajn

"Journalen"
Nr 5 1995

Schor havde gjort udlæg i boet efter en landstingsdom. Imedens Sonne lå på sit yderste og hustruen Karen var borte, havde Schor fjernet ting fra stuen og køkkenet, brudt igennem vindue til herbergshuset, og fjernet mange ting uden nogen øvrighedspersons medvirken. Enken antydede altså, at der uretmæssigt var fjernet ting. F. eks. fjernedes den indmurede kobberkedel. I Bornholms Landstings justitsprotokol (fol. 247) den 16. Maj 1725 kan læses, at kaptajn Ancher Anthony Schor havde fået medhold i, at Sonne skyldte ham i alt 645 sld. tre mk og 13 sk. Gælden stammede fra hans far, amtsskriver Schor, og der var udstedt pantebrev så tidligt som i 1707, 1713 og 1714. Landstinget havde givet Schor myndighed til at tage pantet i brug på Sonnes to gårde nr. 28 + 29 i Aaker sogn. Landstingsdommen oplyser ikke om det var en offentlig gæld til amtskriver Schor, eller om det var en privat gæld, såsom en arv, som var tilfaldet kaptajn Schors hustru. Hun var nemlig datter af pastor Herman Sode i Nylars og var således i slægt med Edvard Sonne.

Schor kunne med en vis retlighed udtage værdier af boet, men næppe uden øvrighedens registrering. Enken synes ikke at have tabt modet, hun mente derimod at Schor skyldte boet penge, fordi fire heste, fire køer og en stud havde været opstaldet på gården, og at hun var berettiget til betaling for at have dyrene på stald. To dyr var døde og enken ville ikke være ansvarlig herfor. Sagen blev henvist til »lands lov og ret« – altså til domstolen.

6000 flasker fransk brændevin

Den mest interessante oplysning bringes i slutningen af skiftet. Enken havde en bror ved navn Hans Hansen Kofoed, som den 3. marts 1727 betalte den anseelig sum på 421 rigsdaler til tolder Topp for en portion fransk brændevin, som var bjærget af Edvard Olufsen Sonne. Hans Hansen Kofoed havde til gengæld fået vandmøllen og de fire huse, der lå på den 28. sg. grund. Den franske brændevin må Edvard Sonne have solgt inden toldsatserne var fastsat, da flere købere stadig skyldte boet for et antal ankre. Et anker fransk brændevin udløste told for i alt fem rigsdaler og 14½ sk. Da Tolder Top indkasserede i alt 432 rigsdaler, må Edvard Sonne have bjærget mindst 81½ anker cognac. Senere skulle det vise sig, at bjergelønnen i alt var på 120 ankre, dvs ca. 4524 liter cognac eller mere end 6000 flasker!

Selve bjærgningen må have gået lystigt for sig. I Pedersker kirkebog kan man udfor den 30. Marts 1720 læse, at Lars Nielsen fra Krampegården begravedes med øvrighedens billigelse, da »han drak sig til døde i

Urmager Peter Arboes énviserur fra 1745 med endeløst snoretræk og 24-timers værk med slagskive. Nyere bemaling. Foto: A. Busck. Tilhører Bornholms Museum. Uret er det ældst kendte bornholmerur. I 1744 gav en stranding nord for Rønne stødet til, at otte håndværkere i købstaden gik i gang med at lave standure eller »Bornholmerure«. Peter Arboes far, snedker Poul Ottesen Arboe, kan være ophavsmand til urkassen.

fransk brændevin i Evert Olsens gård – fra vraget på 22 ejendom« (fejlagtigt for den 28.).

Boet havde penge tilgode hos flere cognacftagere, og det er interessant at se hvem det er: Sognepræsten i Aaker Adolph Ahn [1677–1727] havde fået ét anker. En borger Jens Michelsen i Aaker for ét anker, to gårdmænd Peder Larsen i Aaker ét anker og Hans Madsen, Aaker for ét anker, Kaptajn Hammer, Aaker ét anker, Sognepræsten i Poulsker Peder Katkjær (1680–1732) ét anker og Brigadier og amtmand sal. von Bippen [1651–1722] skyldte for hele seks ankre fransk brændevin.

Strandingen fandt sted i marts 1720, og der gik flere måneder inden centraladministrationen (Rentekammeret) hørte om strandingen, og den 8. oktober 1720 skrev de til Tolder Johan Topp, at han skulle indberette hændelsesforløbet omkring det hollandske skibs stranding på sognegrænsen mellem Aaker og Pedersker, og om hvordan han havde håndteret kongens rettigheder til told for det franske brændevin. Tolder Topps tøver tilsyneladende med at indberette og først efter, at rentekammeret havde bedt amtmand von Bippen at tage sig af sagen, kom tolderens rapport hen på foråret 1722. Amtmanden har også selv måtte afgive skriftlig forklaring på sagen. Desværre findes i Rentekammeret kun afskrifterne af brevene til de bornholmske embedsmænd, og der er kun et eneste originalt brev om sagen bevaret i amtets arkiver.

Åbenbart havde Edvard Sonne sat sig på hele bjergegodset og havde raget uklar med sine bjergningskollegaer. Han ville ikke udlevere bjergeparterne til dem og blev derfor indstævnet for søndre herredsret af bl.a. fisker Peder Hansen fra Pedersker. Dommen fra 20. maj 1721, som kun kendes i referat i den senere landretsdom, gav Sonne medhold i, at da han hæftede for toldens betaling til kongen, kunne bjergeparten ikke udleveres, før tolden blev betalt til ham. Fiskeren og de øvrige bjergere ankede dommen til landsretten, der den 18. marts 1722 dømte Sonne til at udlevere bjergeparten. Landsretten mente, at Sonne

først senere var blevet pålagt told for cognacen, og så burde det være en sag mellem bjergerne og toldereren at få ordnet told-mellemværendet.

Måske var det Sonnes ærekærlighed, der fik ham til at føre sagen til højesteret, hvis dom den 26. december 1726 gav ham medhold. Det kan se ud, som om det også blev hans økonomiske ruin. Sonne fik afvist landsretsdommen, og det blev således herredstingets dom fra 1721 der stod ved magt. Derved fik han pålagt ansvaret for at al told blev betalt til kongens kasse. Ved hans død nogle måneder senere resterede der toldinbetalinger for i alt godt 80 ankre; i alt en formue så stor, at man kunne erhverve sig en af de større gårde på Bornholm.

Ubetalt gæld

Fra landsretsprotokollen, rentekammerets kopibog og i højesteretsdommen kan man efterhånden sammensætte en strandingshistorie. Den må have fundet sted i slutningen af marts 1720 på sognegrænsen mellem Aaker og Pedersker sogn. Skibet må have været stort for at kunne rumme 3x120 ankre fransk brændevin. Den hollandske skibsreders navn var Arinad Buer. Hvor skibet var på vej hen blev ikke oplyst, men sandsynligvis til russiske zar Peter den Stores hof i Sankt Petersborg.

28 kreditorer henvendte sig til skifteretten. De fleste krav blev behændigt afvist af enken og hendes laugværge og henvist til »lov og ret«. Gælden skal ikke opremses her, men blot nævnes, at han skyldte penge og materialer til et væld af mennesker, såsom løn til tjenestefolk, høsteløn til husmænd, for køb hos købmanden, gebyrer til byskriver og sågar fire par pistoler og fem carabingeværer til herredskaptajnen. Man kunne undre sig over, at Sonne har kunnet slippe godt fra at skyldte penge væk i så mange år. I Landsrettens protokol kan man læse om domme, der pålægger Edvard Sonne at betale gældsposter tilbage. Sonne havde tilsyneladende i mange år undladt at betale sine kreditorer. Men selv om boets totalværdi endte på minus 185 sld. fik den afdøde mand, trods alt, en for bornholm-

ske bønder værdig begravelse, som kostede 30 sld.

En nærliggende spørgsmål er så, hvorfor Edvard Olufsen Sonne ved sin død var så forarmet. Om hans udskejelser i livsførelsen kan man sjældent gøre sig håb om at finde kilder til. Og dog. I Bornholmske Samlinger nævnes en sag mellem Sonne og Aakerpræsten Claus Lyngge. De havde gennem flere år været i strid og konflikten kunne ikke løses på øen, men blev pådømt på det årlige landemøde i Roskilde i 1717. Landemødeprotokollen er bevaret og i den kan man læse, at striden mellem de to udviklede sig gennem længere tid og til sidst førte til, at sognepræsten nægtede ham ad-

gang til altergangen. Årsagen var tilsyneladende, at Sonne skulle have undladt at betale stolestadepenge til kirken, en beskyldning som præsten dog ikke fik medhold i. Pastor Lyngge havde også rettet grove beskyldninger mod Edvard Olufsen Sonnes navn og rygte, men da påstandene ikke kunne bevises, idømtes sognepræsten Claus Lyngge at betale sagens omkostninger samt bøde 24 rdl. til de fattige præsteenkens kasse.

Sognepræsten til Aaker menighed blev altså underkendt, men der er måske alligevel noget, der kunne pege i retning af, at Sonne havde levet et, for kirken, usømmeligt liv.

Også i 1800-årene var der mange strandinger ved Bornholm. Her *Stranding ud for Hammeren*, muligvis august 1860.

Man ser en jagt blive knust af bølgerne i Sænebugten med Hammershus i baggrunden.

Maleriet er tilskrevet maleren Emanuel Larsen, men meget tyder på, at det er udført af Carl Lorange (jfr. artikel af Henrik Vensild i *Nyt fra Bornholms Museum* 1987–88).

Tilhører Bornholms Kunstmuseum.

Benyttede kilder:

LA., Bornholms retsbetjentarkiv, De bornholmske landdistrikters skifteforvaltning. RA., Rentekammeret 2214,44. Breve, Dokumenter og Akter vedr. København, Købstæderne og Amter 1679-1848. RA., Ordre og missive Protokol udi Sjællands Stifts Contor, nr. 672. LA., Bornholms Amt, Landstingets journalprotokol 1728–1742. RA., Voteringsprotokol. LA., Sjællands Bispearkiv, Acta Synodi Stifftialis An. 1717.

Jesper Vang Hansen er inspektør ved Rundetaarn i København.